

e-ISSN: 2980-2628 | www.jomiss.com.tr

CİLT 2, SAYI 1, Haziran 2024 | VOLUME 2, ISSUE 1, June 2024

Atıf Bilgisi | Reference Information

Nedim İpek, "19. Yüzyılda Tokat Kasabası: Gelenler-Gidenler", JOMISS, C. 2, S. 1, Haziran 2024, s. 18-35.

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

DOI No: 10.29329/jomiss.2024.1039.2

Geliş Tarihi | Received Date

21 Şubat 2024 | 21 February 2024

Kabul Tarihi | Accepted Date

11 Haziran 2024 | 11 June 2024

19. Yüzyılda Tokat Kasabası: Gelenler-Gidenler The Town of Tokat in the 19th Century: Arrivals-Departures

ID Nedim İPEK*

Özet

Tokat kasabasının nüfusu 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Anadolu'daki sair yerleşmelerin aksine yaklaşık iki buçuk kat artarak 20 bine ulaşmıştır. Bu artışta kasabaya yönelik göçlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Göç almasının sebepleri kasabanın ticaret yolları üzerinde bulunması, dokuma, deri, tekstil sanayi ve bakır işleme merkezi olması şeklinde sıralanabilir. 19. yüzyılın ortalarında kasabanın nüfusu %54.83'ü Müslim ve %45.17'si gayrimüslim olmak üzere toplam 19 bin kişidir. Bu rakam 1870'de 20 bine yükselmiştir. Kasabanın nüfusunun artışıyla ülkenin sair yerlerinden gelen gurbetçiler etkilidir. Özellikle Sivas ve Canik dâhilindeki yerleşmelerden eğitim ve sanayide istihdam olmak amacıyla gelenler olmuştur. Daha az olmakla beraber kasabadan memuriyet yapmak üzere Erzurum, Amasya, Ankara ve İzmir'e gidenlere de tesadüf edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya gelen muhacirlerin bir kısmı buraya yerleştirilmiştir. Muhacirler mevcut mahallelerin yanı sıra Muhacirin-i cedide gibi yeni kurulan mahallelere de yerleştirilmiştir. 1897'de kasaba dâhilinde isyan ve karışıklıkların çıkmasında etkili olan Ermenilerden 55 kişi Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Bu olaydan sonra Ermenilerin bir kısmı Rusya veya Amerika'ya göç etmiştir. Arda kalan Ermeniler ise genel savaş esnasında güvenlik endişesiyle çıkarılmışlardır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Rumların mübadeleye tabi tutulması sonucu Tokat'ın nüfusu azalmış ve homojenleşmiştir. Bu çalışmada, 1800-1924 sürecinde arşiv kayıtlarına istinaden kasaba dâhilindeki nüfus hareketleri tespit edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Muhacir, Gurbetçi, İç göç.

Abstract

The population of Tokat town, unlike other settlements in Anatolia, increased approximately 2.5 times from the 16th century to the 18th century, reaching 20 thousand. It is understood that migration to the town was effective in this increase. The reasons for immigration are the town's location on trade routes and its being a center for weaving, leather, textile industry, and copper processing. In the mid-19th century, the town's population was 19 thousand people, 54.83% of which were Muslims and 45.17% were non-Muslims. This figure increased to 20 thousand in 1870. Expats from other parts of the country effectively increase the town's population. Some people came mainly from the settlements within Sivas and Canik for education and employment in industry. Although less common, people from the town go to Erzurum, Amasya, Ankara, and İzmir to work as civil servants. Some immigrants who came to Anatolia in the second half of the 19th century were settled here. In addition to existing neighborhoods, immigrants settled in newly established neighborhoods such as Muhacirin-i cedide. In 1897, 55 Armenians who were influential in the outbreak of rebellion and unrest within the town were exiled to Tripoli. After this incident, some of the Armenians immigrated to Russia or America. The remaining Armenians were removed due to security concerns during the general war. In the first quarter of the 20th century, the population of Tokat decreased and became homogeneous due to the population exchange of Greeks. The paper will determine and evaluate population movements within the town based on archive records between 1800 and 1924.

Keywords: Tokat, Immigrant, Expatriate, Internal migration.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun, nipek@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9239-1333, Türkiye.

Giriş

15. yüzyılın ortalarında 8 bini Müslim ve 4 bini gayrimüslim olmak üzere 12 bin civarında olan Tokat kasabasının nüfusu Akkoyunlu saldırıları sonucu 8 bine kadar gerilemiştir. 16. yüzyılda tekrar artışa geçen nüfus yüzyılın son çeyreğinde 14 bine yaklaşmıştır.¹ Söz konusu nüfus dalgalanmasında Doğu Anadolu'dan kasabaya, kasabadan batıya yönelik göçler etkili olmuştur.²

17. yüzyılda Celali elebaşlarından Karayazıcı Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar taraflarını yağmalamıştır. Bu ve benzeri Celali saldırıları karşısında korkuya kapılan pek çok kasabalı ve köylü Kefe ve Erzurum'a firar etmiştir. Polonyalı Simeon'a göre Tokat çevresindeki nüfusun %50'si yok olmuştur.³ Celali fetretinin yatışmasıyla Tokat nüfusu 17. yüzyılın başından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır. Kasabanın nüfusu 1600'de 11.840, 1642'de 13.640 kişidir.⁴ 1690 verilerine göre kasabada mücavir alandaki köy ve kasabalarla Amasya, Erzincan, Kayseri, Çüngüş ve Diyarbakir'den gelen 1.517 cizye mükellefi bulunmaktadır.⁵ İnciciyan'a göre 18. yüzyılın sonunda kasabada 3.200 Türk, 2.500 Ermeni ve 300 Rum ailesi bulunmaktaydı.⁶ Âyanlık döneminde bölgede yaşanan güvenlik bunalımı ve bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar nedeniyle bölgeden sürekli asker toplanması nüfus açısından Tokat'ı olumsuz etkilemiştir.⁷ 19. yüzyıla gelindiğinde de Tokat'taki nüfus devinimi hız kesmeden devam etmiştir.

Kasabanın çevresi tarla, bağ ve bahçelerle çevrilidir. Buralarda buğday, arpa, meyve, cehri ve kerte yetiştiriliyor ve üretiliyordu.⁸ Kasaba halkı özellikle Ağustos ayında bağ evlerinde ikamet ediyordu.⁹ Kasabanın ortasında açılan cadde üzerine mesken, kahvehane ve dükkânlar sıralanmıştır. 19. yüzyılda mahalle sayısı 70'i aşmaktaydı.¹⁰ 1889 ve 1890 verilerine göre kasaba dâhilinde 4.426 mesken, 20 han, 1.300 dükkân, 16 hamam, 33 cami, 47 mescit, 15 medrese, 13 sıbyan mektebi, 16 gayrimüslim mektebi, hükümet konağı, kalhane, kütüphane, mevlevihane, tekke ve rüştiye binaları bulunmaktaydı.¹¹

Kasabanın nüfusu 1835-1837 yılları arasında 20 bin kişidir.¹² 1838'de 73 mahalledeki 2.981 hanede 6.913'ü yerli ve 438'i yabancı olmak üzere toplam 7.351 Müslim erkek mevcuttu.¹³ 1844 yılında ise 2.137 Müslim ve 1.760 gayrimüslim hane bulunmaktaydı. Mevcut nüfusun %54.5'i Müslim (10.685), %34'ü Ermeni (6.665), %5.7'si Rum (1.110), %4.5'i Katolik (875), %1'i Yahudi (190), %0.3'ü Kipti ve Çingene (110) dir.¹⁴ 1855'de Tokat ve Komanat nahiyesinin Müslim erkek nüfusu 4.761 kişidir.¹⁵ 1870'de ise kasabanın erkek nüfusu 57 mahallede 5.730'u Müslim, 4.630'u

- 1 Özlem Akyüz, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- 2 Kasabaya Erzincan, Darende, Kırım, Kayseri, Canik, Karahisar, Acem, Karaman, Mısır, Kemah, Artukova, Hoy, Sivas, Kayseri, Gürcistan, Divriği bölgelerinden göçmenler gelmiştir. Ayrıca kasabaya göç edenler arasında Türkmen, Kürt ve garipler de bulunmaktadır. Alpaslan Demir, "15. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 88, 93.
- 3 Yasin Dönder, *16-20. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Tokat Örneği*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2020, s. 134-137.
- 4 Akyüz, *Şehir Coğrafyası Açısından ...*, s. 39.
- 5 Mehmet Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 154.
- 6 Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi Tokat (1771- 1853)*, Tokat 2005, s. 232.
- 7 Dönder, *16-20. Yüzyıllarda Anadolu'da ...*, s. 139-150.
- 8 Kalhanede Ergani'den gelen bakır kal ve izabe ediliyordu. *Sivas Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 220; *Sivas Vilayeti Salnamesi 1308*, s. 205-206.
- 9 Aşegül Kuş, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amerikalı Misyoner H. J. Van Lennep'in Tokat İzlenimleri", *AÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 125-140.
- 10 1772- 1838 yılları arasında mahalle sayısı 79 idi. Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi ...*, s. 301-303.
- 11 *Sivas Vilayeti Salnamesi 1308*.
- 12 Ali Açikel, "Tokat", *TDVİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.
- 13 BOA, Nfs. d. Nu. 2450 (h.1254).
- 14 Akyüz, *Şehir Coğrafyası Açısından ...*, s. 41.
- 15 BOA, Nfs. d. Nu. 7428: Tokat maa Nahiye-i Komanat Müslim nüfus defteri.

gayrimüslim olmak üzere toplam 10.360 kişidir.¹⁶ Buna göre kasabanın toplam nüfusunun 20 bini aştığı anlaşılmaktadır. 1875 yılına ait salname kayıtlarına göre kasabanın nüfusu biraz gerilemiştir (5.601 Müslim, 4.341 gayrimüslim).¹⁷ Anlaşıldığı kadarıyla 1892 yılına kadar Tokat şehrinin nüfusu yaklaşık 20 bin dolaylarındadır. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonucunda özellikle Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan Tokat sancağına yoğun göçler¹⁸ yaşanmıştır. Bu çerçevede şehrin nüfusunda artış yaşanmış ve nüfus 1892 yılında 30 bine ulaşmıştır. 20. yüzyılın başında kasabada 17 bini yerli, bini Çerkes olmak üzere 18 bin Müslim, 8.800 Ermeni, 1.300 Rum yaşıyordu.¹⁹ 19. yüzyılın ilk yarısı için batılı seyyahlar referans alınarak verilen 40000-60000 arası rakamlar abartılı tespitlerdir.²⁰

Kasabada ikamet edenler kamu görevlileri, zanaatkâr, esnaf, çiftçi, ecnebi (yabancı) olmak üzere kabaca beş gruba ayrılabilir. Etnik açıdan ise Müslim, Ermeni, Rum, Yahudi ve Katolik milleti olarak kategorize edilebilir. Bu etnik unsurlar mevcut mahallelerde iç içe yaşamaktaydılar. 73 mahallenin 40'ında Müslim ve Hristiyan tebaa karışık ikamet ediyordu. Gayrimüslimler boyacılık, basma gibi iş kollarını tamamen ellerinde bulunduruyorlardı. Yahudiler ise 5 mahalleye yayılmış durumdaydılar.²¹ Netice itibarıyla mevcut mahallelerin tamamının kozmopolit yapıda olduğu söylenebilir. Kasabada kök boya, ipek, çarşaf, yemeni, basma yorgan, yastık, peştamal imal edilmektedir.²² Kasaba sakinleri geçimlerini temin maksadıyla gurbete gittikleri gibi sair bölgelerden de kasabaya gelip yerleşenler bulunmaktaydı.

Tokat Kasabası'na Gelenler

1838 tarihli yabancı nüfus defterine²³ göre Tokat kasabasındaki yabancı kütüğe kayıtlı olan Müslümanları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Kamu görevlileri
- 2- İkamete memur edilenler ve sürülenler
- 3- Tahsil için gelenler
- 4- Muhacirler
- 5- Seyyahlar, Kervancılar, Taayyüş için gelenler
- 6- Resmî işlemleri takip için gelenler²⁴

Kamu Görevlileri

Taşradaki resmî kurumları Klasik, Geçiş ve Tanzimat (Modern) dönemi olmak üzere üç aşamalı olarak tasnif edebiliriz. Tokat 1839-1864 yılları arasında muhassıllık ve müdürlük, 1864 sonrası kaymakamlık statüsünde idare edilmiştir.²⁵ Tokat kasabası 1852'de Sivas vilayetinin merkezi

16 *Sivas Vilayeti Salnamesi 1287*, s. 53; Ali Açık, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839- 1880)", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 2, 2003, s. 260. Kasabadaki Rum, Katolik Ermeni ve Yahudiler ile ilgili bk. 16 mahallede 115 Rum nüfus var. Necati Çavdar, "Tanzimat Döneminde Tokat'ta Rum Nüfusu", *History Studies*, C. 11, S. 6, 2019, s. 2207-2227.

17 *Sivas Vilayeti Salnamesi 1292*, s. 147-148. ; *Sivas Vilayeti Salnamesi 1298*, s. 146-149.

18 Erdal Taşbaş, "XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskanı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi", *Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler*, C. I, Tokat 2012, s. 261-285.

19 Bayram Kodaman, "20. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 179-183. Genç, "17- 19. Yüzyıllarda Sanayi ...", s. 145.

20 Bu konuda bir değerlendirme için bk. Ali Açık, "19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, Tokat 2015, s. 143-146.

21 Necati Çavdar, "Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844- 45)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25- 26 Eylül 2014)*, 1, Tokat 2015, s. 327-350; Necati Çavdar, "19. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye*, S. 60, Ankara 2014, s. 449-469.

22 Kalhanede Ergani'den gelen bakır kal' ve izabe ediliyor. *Sivas Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 220; *Sivas Vilayeti Salnamesi 1308*, s. 205- 206.

23 BOA, Nfs. d. Nu. 2451 (h. 1254).

24 Örneğin: 1890'lı yıllarda Harputlu yüzbaşı bir dava için Tokat'a gelmiş ve bir süre mahallelerden birinde ikamet etmiştir. Bk. Hadi Belge, *80 Numaralı ve (H. 1296- 1301 / M. 1878 - 1884 Tarihli Tokat Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2002, s. 48, 80.

25 Ali Açık, "Tanzimat Döneminde ...", s. 260.

konumundaydı.²⁶ Kasaba, 93 Harbi'ni müteakip büyüklüğü ve konumunun önemi göz önüne alınarak Tokat, Zile, Erbaa ve Niksar kazalarının birleştirilmesiyle oluşturulan yeni sancağın idari merkezi yapılmıştır.²⁷ İdari yapıdaki dönüşümler kasaba dâhilindeki kamu görevlilerinin unvan ve sayılarının da değişmesine vesile olmuştur.²⁸

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında kasaba dâhilindeki kamu kurumları ve çalışanlarından tespit edilenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Tokat voyvodalığı, kale dizdarı, kale mustahfızı, kale kethüdası, kale imamı, kale topçusu, yeniçeri serdarı, şehir kethüdası, ayan, kethüda yeri, naip, başkâtip, kitabet ve mukayyit, muhkem madenciler, amele, kömürcü, kürekçi, baltacı, imam, muhızırbaşı, muhızır, müftü, nakibüleşraf kaimekamı, müderris, Ermeni murahhasalığı, Rum metropolitliği. 1827-1830 yılları arasında kasabada 62 farklı iş kolunda toplam 1.478 kişi istihdam edilmekteydi. Kasabanın önemli bir sanayi kuruluşu olan kalhanede nazır, müdür, nuhas nazırı ve emini, kalhane sarrafı, ustabaşı, kalcıbaşısı, kalhane ağası, kol ağası, kol emini unvanlı yetkililer ve amele taifesi olmak üzere yaklaşık bin kişi çalışmaktaydı.²⁹

2. Mahmud döneminde taşra idaresinde değişikliklerin yapıldığı ve yeni unvan ve kurumların oluşturulduğu bilinmektedir. Bu kurumların başında muhtarlık teşkilatı gelmektedir. Tokat'ta 1834 yılından itibaren muhtarlıkların kurulmasına başlanmış ve mevcut mahallelerin bazıları idari açıdan bir muhtarın idaresinde birleştirilmiştir. Netice itibarıyla Tokat kasabasında 49 mahalleye imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni unvanlı kişiler atanmıştır.³⁰ 1830'lı yıllara ait nüfus defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla muhtarlık makamına atananlar arasında yabancı nüfus kütüğüne kayıtlı kişiler bulunmaktaydı. Keza kasaba dâhilindeki kamu görevlilerinin bir kısmı da yabancı nüfusa kayıtlıydı.

Amir ve idareci konumunda olanlar görev mahalline aileleri ve kapı halkı olarak tanımlanabilecek olan çalışanlarıyla birlikte gelmekteydiler. Söz konusu üst düzey kamu görevlilerin çalışanları daha ziyade hemşerilerinden oluşmaktaydı. Örneğin 1838- 1839 tarihli nüfus defterine göre Tokat'ta bir hâkim görevli olup hanesinde çoluk, çocuk ve çalışanları dâhil 9 kişi bulunmaktaydı. *Voyvoda ağa dairesinin* amiri belde voyvodası İstanbulluydu. Beraberinde kardeşi, üvey oğlu, iki aşçısı ve *tebaası* olarak tanımlanan sair beş çalışanı bulunmaktaydı. Nüfus defterlerine yansıtılmadığı için voyvodanın hanesinde kadın veya erkek çalışanların beraberlerinde eşlerinin olup olmadığını tespit edilememiştir. Çalışanlar Söğüt, Ünye, Batum, Bursa, Kemah ve Rumelili Müslümanlardan ve az sayıda Rum'dan oluşmaktaydı.

Kasabadaki bir diğer kamu kurumu nühas eminiğidir.³¹ Nühas emininin yerli veya yabancı olduğunu tespit edilememiştir. Yanında Arapgirli ve Livaneli iki çalışanı bulunmaktadır.³² 2283 numaralı Müslim nüfus defterine göre 1869'da nühas emini Bursalı, tebaası ise Bursa, Kemah ve Konyalıdır.

2458 numaralı nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla 1842-1843 yıllarında kasabada daire-i hâkim, daire-i müdür ağa, daire-i kalhane, daire-i gümrük emini ve daire-i emlak kitabeti bulunmaktadır. Naib İstanbul nüfusuna kayıtlıdır. Beraberinde torununun yanı sıra kethüdası, beş tebaası ve aşçısı vardır. Bunlar Boyabat, Sakız, Safranbolu ve Mengenlidir. Kaza müdürü ağa ve efendi sıfatıyla tanımlanmaktaydı. Müdür Sivas hanedanındandır. Beraberinde oğlu ve yeğeni, kâtipi ve 9 tebaası bulunmaktaydı. Emlak dairesindeki kâtipin Sivas'tan geldiği anlaşılmaktadır. Nüfus mukayyidi, jurnal ve mürur kâtipi ve iki oğlu, iki Sivaslı ve bir Erzurumlu tebaası vardır.³³ İstanbullu kalhane nazırının İstanbul, Sivas ve Erzurumlu dört tebaası vardı. Gümrük emini dergâh-ı ali kapıcıbaşı rütbesine sahipti. Bunun da yanında iki oğlu, bir yeğeni, iki kâtipi ve 12 tebaası vardı. Bunlar Eğin, Çemişkezek, Çarsancak, Divriği, Zile ve Sivaslıydı. Tokat'ta görev yapan memur ve

26 BOA, I. Mvl. Nu. 253/5 (h. 1268).

27 *Sivas Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 220.

28 Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi ...* s. 11.

29 Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi ...*, s. 191 vd.

30 Şenay Atam, "1834 Yılında Tokat'ta Mahalle Yapılanması ve Muhtarlık Teşkilatının Kurulması", *Jassss*, C. 6, S. 2, 2013, s. 73-90,

31 BOA, Nfs. d. Nu. 2283: Nuhas mirisi ismiyle geçmektedir.

32 BOA, Nfs. d. Nu. 2451 (h. 1254).

33 BOA, Nfs. d. Nu. 2458 ; 2459, 2470.

subaylardan yabancı nüfusa kayıtlı eşleri olanlar da bulunmaktaydı. Örneğin Yusuf Çavuşun eşi Bayburtluydu.³⁴

1871 verilerine göre kasabada 13 kamu görevlisi bulunmaktaydı.³⁵ İlerleyen yıllarda teşkilatlanmanın yaygınlaşması ve Tokat'ın idari statüsünün kazadan sancağa dönüştürülmesi sonucu Tokat kasabasındaki memur sayısı artmıştır.³⁶ 1907 yılında kasabada sivil, asker 131 kamu görevlisi mevcuttur.³⁷ Bu görevlilerin ne kadarı yerli ne kadarı yabancı tespit edilememiştir. Örneğin 1886'da zabıta onbaşılarından birisi Sivaslı olup Mahmutpaşa mahallesinde ikamet ediyordu.³⁸ Tarik-i aliyye rüfaiyye mensubundan olup 20 seneden beri Tokat'ta ser münadilik hizmetinde bulunan kişi Bağdatlıydı.³⁹ Keşiş ve haham gibi yabancı kütüğe kayıtlı gayrimüslimler de bulunmaktaydı.

İkamete Memur Edilenler ve Sürülenler

Sürgün, Osmanlı Devleti'nde bir tür cezalandırma şeklidir. Tokat *prangabentlik*, *kalebentlik*, *nefy* gibi cezalara çarptırılanların sürüldüğü yerler arasında gelmektedir. Aynı zamanda esirlerin ve bazı hanedan mensuplarının gözetim altında tutulduğu yerdir. Sürgün edilen kişinin kimliği ve mesleği menfa yerinin belirlenmesinde etkilidir. Fakir fukaraya zulmeden, âyanlık, voyvodalık iddiasında bulunanlar, şer'i hukuka aykırı hareket eden Müslim ve gayrimüslimler Tokat'a sürgün gönderilmiş veya Tokat'tan sürgün edilmiştir.⁴⁰

Fetret döneminde Sivas'ta isyan eden Mezid Bey, ihaneti üzerine Ankara Kumandanı Yakup Bey ve Mihaloğlu Mehmed Tokat'a sürgün edilenler arasındadır. Timur'un önünden kaçan Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf Tokat kalesine iltica etmiştir. 2. Murad'ın kardeşleri Şehzade Yusuf ve Mahmud, Menteşe Beyliğinin son beyleri Leys ve Ahmed, Sırp ve Eflak krallarının oğulları da Tokat'ta gözetim altında tutulmuştur. Fatih zamanında Sivas kadısı, 18. yüzyılda ise bazı devlet adamları yine Tokat'ta hapsedilmişlerdir.⁴¹ 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Fransız savaşında elde edilen esirlerden 20'si Tokat'a, 20'si de Amasya'ya sevk edilmiştir.⁴²

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılda da birçok devlet ricali Tokat'ta hapsedilmiştir.⁴³ 1798'de Amasya Alaybeyi Tokat'ta kalebent oldu.⁴⁴ 1800'de Mehmet Şerif Paşa,⁴⁵ 1827'de Diyarbekir valisi vezaret rütbesi alınarak Tokat'ta ikamete memur edildi. Menfa mahalli değiştirilerek Tokat'a gönderilenler de olmuştur. Örneğin 1835'de Kapıcıbaşı Celal Bey'in ikamet mahalli Tekfurdağı'ndan Tokat'a dönüştürüldü.⁴⁶

Tokat'a sürgün edilenlerin bir kısmı ailesiyle birlikte gelmiştir. Örneğin ikamete memur edilen dergâh-ı ali kapıcıbaşısının ailesiyle birlikte hazinedarı, kölesi, seyisi, hazinedarın kölesi, Bozok ve Tokatlı 10 tebaası ile geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁷ 1869'da Çeçenzade Hasan Paşa Tokat'ta ikamete memur edilmiştir. Ailesi ve kapu halkıyla birlikte köle (Çerkes, Gürcü), tebaa (Çerkes), mühürdar

34 Belge, 80 Numaralı ..., s. 58.

35 Kaymakam, mal müdürü, tahrirat katibi, müftü, belediye: 1, meclis-i deavi: 3, ticaret meclisi: 1, emlak komisyonu: 4, Sivas Vilayeti Salnamesi 1288, s. 53.

36 Sivas Vilayeti Salnamesi 1306, s. 220.

37 Sivas Vilayeti Salnamesi 1325, s. 143-146: Mutasarrıf, naip, mutasarrıf muavini, muhasebeci, müftü, tahrirat müdür, liva tahrirat kitabeti: 3, nüfus kalemi: 2, bidayet mahkemesi: 11, kalhane-i amire: 7, telgraf ve posta idaresi: 4, belediye: 9, mektebi idadi: 10, Düyun-ı umumiye: 6, vergi kalemi: 3, evkaf dairesi: 3, defter-i hakani dairesi: 6, Ziraat Bankası: 3, Turuk ve meabir idaresi: 4, mahkeme-i şer'îye kalemi: 3, polis dairesi: 6, Tokat ilave alayı 1. ve 2. Tokat taburu: 10, muhasebe kalemi: 10, Tokat redif livası: 5, Tokat taburu: 12 subay, hapishane: 2, orman idaresi: 2.

38 Belge, 80 Numaralı ..., s. 58.

39 BOA, Beo. Nu. 1513 / 113439 (h. 1318).

40 Fatma Atabey, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şer'îye Sicillerine Kayıtlı Olan Sürgünler", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25- 26 Eylül 2014 Bildiriler*, C. 1, Tokat 2015, s. 237-247.

41 Ahmet Önal, "Tokat'ın Zoraki Misafirleri", *Tokat Sempozyumu 1- 3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 243.

42 BOA, Ae.Sslm.3, Nu. 71/4244 ; BOA, C.Hr. 134/6685 (h. 1217).

43 Önal, "Tokat'ın Zoraki Misafirleri", s. 243.

44 BOA, C.As. Nu. 170/ 7428.

45 BOA, C.Dh. Nu. 139/ 6915.

46 BOA, Hat. Nu. 511/ 25065.

47 BOA, Nfs. d. Nu. 2451.

(Gürcü), hazinebaşı, kaftan ağası, kahveci başı, kahveci (4 kişi), mektubi (Karahisarlı), hizmetkâr (4 kişi, Ahıska ve Karahisarlı), aşçı ibrikdar, miftah ağası, ketebe, şamdan ağası, duhancıbaşı (İstanbul), mirahor (Karahisarlı) unvanlı kişilerle biraderi ve Mısır, Kazan ve Moskovalı sail (3 kişi) olmak üzere toplam 26 kişi bulunmaktaydı.⁴⁸ Sürgün edilenler kasaba dâhilindeki mahallelerde ikamet etmişlerdir. Örneğin nefy edilen Bursalı bir Katolik Tokat'ın Hoca Ahmed mahallesinde ikamet etmiştir (1846).⁴⁹

Tahsil İçin Gelenler

Tokat'a nüfus çeken kurumlardan birisi de medreselerdi. Klasik dönemde Osmanlı eğitim kurumları cemaatlerin ve vakıfların kontrolünde olup vakfiyeye göre faaliyet göstermekteydi. Modern dönemde buna ibtidai ve rüştiyeler dâhil olacaktır. Klasik ve modern dönemde medreseler çevre yerleşmelerden de öğrenci çekmiştir. Murat Hanılçe Tokat dâhilinde 34 medrese tespit etmiştir. Bunlardan 12'si 20. yüzyılın başında faal durumdaydı. Bu medreselerdeki öğrenci sayısı 10 ile 75 kişi arasında değişmekteydi. Müderris sayısı ise bir veya iki kişiden ibarettir.⁵⁰

1830-1840'lı yıllara ait nüfus defterlerine göre kasaba dâhilinde 20 medrese bulunmaktaydı. Bu kurumlarda ikamet eden kişilerin sayısı 144 ile 238 kişi arasında değişmekteydi. Bunların kahir ekseriyetini talebeler oluşturmaktaydı. Baba-oğul, amca/dayı-yeğen, enişte-kayınbirader aynı odada ikamet edebiliyordu. Başka bir ifadeyle kardeşi, oğlu, yeğeni, arkadaşı veya tebaasıyla gelip medreseye yerleşen talebeler mevcuttu. Defterlerden kişilerin eğitim sürelerini tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca evsiz, yatalak, fukara, müderris, dersiam, seyyah unvanlı kişiler de mevcuttur. Bunlar Tokat ve mücavir alanlar (Artukabad, Kazabad, Yıldızeli, Turhal, Tozanlı, Zile, Niksar, Erbaa, Taşabad, Taraklı), Orta ve Doğu Karadeniz sahilindeki (Of, Rize, Gönnye, Keşap, Canik, Çarşamba, Ordu, Giresun, Vakfıkebir, Akçaabat, Fatsa, Aybastı, Ünye, Karahisarışarki, Trabzon) veya Sivas vilayeti dâhilindeki yerleşmelerden (Sivas, Divriği, Bozok, Kayseri, Amasya, Çorum, Kangırı, Gürün) gelen öğrencilerdi. Şehirdeki medreselerin Buhara, Musul, Aydın, Koyulhisar, Elbistan, Kars, Maraş, Kütahya, Bursa, Bağdat ve İstanbul'dan da talebe çektiği anlaşılmaktadır.

Medresede ikamet edenlerin iâşesi ilgili vakıflar tarafından karşılanmıştır. Medreselerde az sayıda olsa da barınma amaçlı ikamet eden kişiler bulunmaktaydı. Bunlar Maraş, Kütahya, Mardin ve Tokatlı olup fakir olduklarından medreselerde barınmaktaydılar.⁵¹ Fakirleri barındıran bir diğer kurum kasabadaki Mevlevihanedir.⁵²

Medreselerin eğitim kadrosu arasında yabancı nüfusa kayıtlı olan tarik-i ilm-i mevleviye, müderris, müderris vekili ve dersiam unvanlı kişiler mevcuttur. Bunlar arasında 30 yıl süreyle görev yapan müderrisler bulunmaktaydı. Tahsil amacıyla gelenler molla, hafız, talebe unvanlarını taşımaktaydılar.

Muhacirler

Osmanlı Devleti, uyguladığı iskân siyaseti gereği genellikle 1878'e kadar muhacirleri kentlere yerleştirmeyi tasvip ve tercih etmemiştir. Bununla beraber 1828-1829 Savaşı sonrası Kars, Kağızman ve Ahıska'dan göç edenlerden Tokat'a yerleşenler olmuştur.⁵³ Nüfus defterlerine göre kasabada Kars ve Kağızmanlı üç muhacir bulunmaktaydı. Bunların ırgat ve papuççu çırağı olarak geçimlerini temin ettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁴ 1830 tarihli 2253 numaralı nüfus defterine göre kasabada misafir statüsünde 32 Ahıskalı erkek bulunmaktaydı. Nüfus defterinde bunların muhacir olup olmadığına

48 BOA, Nfs. d. Nu. 2283 (h. 1286): Müslim defter.

49 BOA, Nfs. d. Nu. 2471.

50 Murat Hanılçe, "Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847)", *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2017, s. 238-239, 242-243.

51 BOA, Nfs.d. Nu. 2253, 2451, 2456 (h. 1258), 2457 (h. 1259), 2458, 2470, 2459; Hanılçe, "Medreselerde Geceleyenlerin ...", s. 237-258.

52 BOA, Nfs. d. Nu. 2458 (h. 1258).

53 Kağızman muhaciri Camiikebir mahallesinde mukim. Yasemin Yılmaz, *82 Numaralı (H. 1304- 1313/M. 1886-1896) Tokat Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 125.

54 BOA, Nfs. d. Nu.2452 (h. 1254).

dair bir kayıt bulunmamaktadır. 1838 tarihli nüfus defterine göre ise Tokat kasabasına 54 Ahıskalı erkek muhacir yerleştirilmiştir. Aynı tarihte Ahıskalı kadın muhacir sayısı ile ilgili elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Muhacirlerin bir kısmının oğlu, kardeşi ve damadı ile birlikte ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bunlar oduncu, amele, ırgat, hamal ve katırcılıkla geçimlerini temin etmekteydiler.⁵⁵ Tokat kasabasının Soğukpınar ve Çay mahallelerinde meskûn 25 hanede 55 Dağıstanlı erkek muhacir mevcuttu. Bunun 46'sı Soğukpınar ve 9'u Çay mahallesinde ikamet etmekteydi. Söz konusu muhacirler muafiyet süresi dolduktan sonra askerlikle yükümlü tutulmuşlardır.⁵⁶

1842 tarihli nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla Dağıstani Han Efendi 1837 yılında Sivas'tan Tokat'a gönderilmiştir. Beraberinde 2 yeğeni, 2 tebaası, 2 zenci kölesi bulunmaktaydı. Tebaasından biri bilahare Sivas'a dönmüştür. Aynı deftere göre 27 Dağıstanlı aile vardı. Bu ailelerde yetişkin ve çocuk olmak üzere toplam 57 erkek vardı. Bunların arasında köle statüsünde bulunanlar da vardı. Bunların bir kısmı zamanla Sivas ve Adana'ya gitmiştir.⁵⁷ 1857-1879 yılları arasında Tokat'ın mülki sınırları dâhilinde 33 bin muhacirin iskân işlemi gördüğü anlaşılmaktadır. 93 Savaşı ve sonrası ise Rumeli, Kafkasya ve Batum'dan gelen yaklaşık yirmi bin muhacir Tokat dâhilinde iskân edildi. Mevcut çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bunların yaklaşık 4 bini kaza dâhilinde, bin kişi de kasaba dâhilinde yerleşmiştir.⁵⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu muhacirler kasaba dâhilindeki Muhacirin-i cedide, Soğukpınar (18 hanede 40 kişi), Soğukpınar zımmi (4 hanede 9 kişi), Çay (2 hanede 6 kişi), Çay zımmi (2 hanede 3 kişi) mahallelerine yerleştirilmiştir.⁵⁹

Genel savaşta Rusların işgal ettiği sahadan çekilip Elazığ'da toplananların bir kısmı Malatya, Sivas ve Tokat hattındaki yerleşmelere sevk edilip barındırılmışlardır.⁶⁰ Kasaba dâhilinde barındırılan Şark göçmenlerinin sayısı ile ilgili elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır.⁶¹ Cumhuriyet döneminde 1927, 1935 ve 1945 yıllarına ait istatistiklere göre Tokat vilayetine toplam 15.523 muhacir sevk edilmiştir. Bunlar Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Rusya, Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Fransa, Macar, İtalya, Irak, İran ve Suriye'den gelenlerden oluşmaktaydı.⁶² Kasabada Livaneli muhacir de vardı.⁶³

Seyyahlar, Kervancılar, Taayyüş İçin Gelenler

Tokat doğu- batı ve kuzey- güney ticaret yollarının kesiştiği noktadır. Kasabanın Meydan semti pek çok kervansaray ve ticarethaneyi ihtiva ediyordu. 1827-1883 yılları arasında Tokat kasabasındaki han sayısı 15 ile 26 arasında değişmekteydi.⁶⁴ Yolcular buralarda mola veriyorlardı. Tokat özellikle doğuya yapılan seferlerde organizasyon merkezidir. Sefer esnasında askerî birlik mürettebatı kasaba dâhilindeki kamu binalarında barındırılmaktaydılar. Bu durum ticaret, eğitim veya çalışmak amacıyla kasabaya gelen gurbetçilerin barınma sorunu yaşamasına sebebiyet veriyordu.⁶⁵

55 BOA, Nfs. d. Nu. 2451 (h.1254).

56 BOA, Nfs. d. Nu. 2472 (h. 26. 2. 1280).

57 BOA, Nfs. d. Nu. 2458.

58 Kodaman, "20 Yüzyıl Başında ...", s. 179-183. Süleyman Sinin, *Kafkasyadan Tokata Göçler ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları (1877- 1914)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018, s. 34-35; İsa Eşki, *1856- 1900 Yılları Arasında Kafkasya'dan Gelip Tokat Merkez İlçesi Köylerine Yerleşen Çerkesler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2016.

59 Erdal Taşbaş, "19. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 261-285.

60 Nedim İpek, *Memalik-i Şahane Muhaceret*, Ankara 2022, s. 173.

61 Halkın tanımlamasıyla *Ermeni Harbi*'nde Oltu'dan Tokat'a göç edenler için bk. Emre Dağışan, "Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikayesi", *Geçmişten Günümüze Göç*, C. 2, Samsun 2017, s. 737-744.

62 Nasrullah Uzman, *Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923- 1947)*, Ankara 2018, s. 273.

63 BOA, Dh. Mkt. Nu. 2553 /29 (h. 1319).

64 Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 71-80.

65 Hadi Belge, "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734- 1744)", *Turkish Studies*, C. 16, S. 3, 2021, s. 260.

1837 tarihli nüfus defterine göre Darende, Çarşamba, Ünye, Ankara, Gürün, Karahisarşarki, Bafra, Diyarbakir, Eğin, Kayseri, Tokat ve Merzifon'dan gelenler Tokat kasabasında terzi, han odacısı, çerçi, hamal ve tahmiscilik yapmaktadırlar. Bu meslekler aynı zamanda hizmetkârlık olarak tanımlanmıştır. Bazı kişilerin meslekleri ise ticaret ve hizmetkârlık olarak tanımlanmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu kişiler ticaret, esnaflık, zanaatkârlık ve tüccarlık yapmak suretiyle geçimini temin ettiği anlamına gelmektedir. Tokatlı olup meskensiz ve kimsesiz olanlar da hanlarda ikamet etmekteydiler. Ayrıca kimsesiz ve evsiz gayrimüslimler Ermeni ve Rumlara ait kiliselerin odalarında, manastır binalarında veya çalıştıkları hamam, simitçi dükkânı gibi yerlerde barınmaktaydılar.⁶⁶

Geçimini sağlamak için gelen Müslümanlar Tokat'ın mücavir alanındaki yerleşmelerden (Taşabad, Niksar, Sivas, Yıldızeli, Zile, Turhal), Karadeniz'in köy ve kasabaları (Samsun, Ünye, Şarkikarahisar, Serkeş, Aybastı) ile ticaret yolu güzergâhındaki yerleşmelerden (Şirvan, Erzurum, Arapgir, Eğin, Kilis, Hekimhan) gelenlerdir. Kimsesiz ve fakir olanların mevlevihane, medrese gibi vakıf binalarında barındıkları anlaşılmaktadır.⁶⁷ Kasaba dâhilindeki yabancı nüfusa kayıtlı gayrimüslimleri beş grupta toplayabiliriz.⁶⁸ İlaş sektöründekiler aşçı, ekmeççi, kasap, balıkçı, arpacı, çörekçi, kebabçı, bakkal, kahveci, baklacı, sıracı ve değirmencilikle uğraşmaktaydı. Değirmeni bir tarafa bırakacak olursak diğer adı geçen esnaf kasaba sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapmakta ve hizmet vermekteydi. Tekstil sektöründe bulunanlar alacacı, abacı, basmacı, düğmeci, bükücü, kürekçi, kömürücü, boyacı, duhancı, hallaç, kazaz, kalpakçı, iplikçi, terzi, peştemalci, setenci, dikici, penbeci, harirci, basmacı şakirdi, ipekçi, terzi şakirdi, hallaç şakirdi, abacı kalfası, işlemeci abacı, çorapçı hallaç, papuççu, papuççu şakirdi, düğmeci çırağı. Muhtemelen bunlar hem kasaba halkına ve hem de çevre yerleşmelerdeki halkın ihtiyaçlarına yönelik imalat yapmaktaydılar. Madeni eşya imalatçıları ve sair zanaatkârları kalaycı, çarhçı, kuyumcu, bezaz, çilingir, semerci, sepetçi, kemeçeci, demirci, kilitçi, madenci ustası, bakırcı, kalıcı, kuyumcu, kuyumcu çırağı, taşçı emekçileri, mumcu, hancı şakirdi, hizmetkâr, çalgıcı, ırgat, odabaşı, çerçi, hekim, hancı, kahveci, fenerci, beratlı Avrupa tüccarı, fermanlı hizmetkâr, *tüccar hizmetkârı* (fermanlı tüccar hizmetkârı), oturakçı, kalhane kömür yazıcısı, Fransalı hekim, katırcı, tüccar, tütüncü, kileci şeklinde sıralamak mümkündür.

Yerli gayrimüslimler kasaba dâhilindeki 57 mahallede ikamet etmekteydiler. 1832'de kasabanın gayrimüslim erkek nüfusu 286'sı âlâ, 2.736'sı evsat, 358'i edna ve 1.767'si sıbyan olmak üzere toplam 5.147 kişidir.⁶⁹ 13 handa ise 78 gayrimüslim yabancı ikamet etmekteydi. Kasaba dâhilinde mahallelerde, han ve kahvehanelerde ikamet edenler Gümüşhane, Sivas, Artukabat, Karahisarşarki, Niksar, Kars, Ünye, Erzurum, Konya, Aşur, Kayseri, Amasya, Divriği, Darende, Eğin, Şebinkarahisar, İzmir, Ahıska, Diyarbakir, Çatalı, Gürün, Ankara, Sivas, Tokat, Kemah, Ankara, Erzurum, Arapgir, Van ve Merzifonlu olup abacı, hallaç, tüccar, taşçı, hallaç şakirdi, hizmetkâr, han odacısı, han hizmetkârı, kuyumcu, boyacı, kahveci, ırgad, kalhane sarrafı, tebaa, tabip, sarraf, terzi, bahçıvan, lüleci, astarıcı, kuyumcu şakirdi, abacı kalfası, odunculukla geçimlerini temin etmekteydiler. Ayrıca Burunsuzkadı Kârhanesi, Hallaç Kârhanesi ve Yarahmed mahallesindeki Hallaç Kârhanesinde barınan ve çalışanlar Tokat, Van ve Merzifonlu olup hamal, hallaç, hurdacı ve terzilik yapmaktaydı. Tokat kalhanesinde ise Gümüşhaneli 9 gayrimüslim çalışmaktaydı. Bunlar Gümüşhane madenine merbut olduklarından vergiden muaftılar.⁷⁰ Ayrıca kasabada ahalinin yardımlarıyla geçimini temin eden yerli ve yabancı engelli, yekçeşm, dilenci, meczup, yetim Müslim ve gayrimüslim bulunmaktaydı.

19. yüzyıla ait şer'îye sicil ve tereke kayıtlarında Tokat'a gelen ve geçimini temin etmeye çalışan kişileri tespit etmek mümkündür. 1812-1896 yılları arasına ait kayıtlara göre kasaba dâhilinde yakınının yanında veya han ve medrese binalarında ikamet eden ve kuyumcu, katırcı, sepetçi, tüccar, muvazzaf subay, muhtar, kalhane müdürü, voyvoda emini ve beytülmal idarecisi olan Hüseyinabad, Kayseri, Sivas, Musul, Urfa, Siroz, Ökse, Ankara, Ordu, Teselya, Erzincan, Erzurum, Bozok, Diyarbakir ve Yanyalı olanlar vardı.⁷¹

66 BOA, Nfs. d. Nu. 2453 (h. 1253): Nefs-i Tokat yabancı reaya. Bu defterde 6 ala, 99 evsat, 6 edna, 3 sıbyan olmak üzere 114 gayrimüslim kayıtlıdır.

67 BOA, Nfs. d. Nu. 2451 (h. 1254).

68 BOA, Nfs. d. Nu. 2288 (h. 1247): Tokat kasabasında gayrimüslim nüfus; Nfs. d. 2455 (h. 1253).

69 BOA, Nfs. d. Nu. 2288 (h. 1247); Nfs. d. Nu. 2283. (h. 1286)

70 BOA, Nfs. d. Nu.2288 (h.1247).

71 Zübeyde Akın, *25 Numaralı Tokat Şer'îye Sicilinin (1234- 1236/ 1819- 1821) Transkripsiyonlu Metni Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014; Murat Hanılçe, *16 Numaralı Tokat Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009; Kazim Karabay, *63 Nolu*

Tokat, ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu'dan İstanbul'a ve sair batıdaki yerleşmelere gidenler seyahatleri esnasında Tokat'taki han ve kahvehanelerde gecelemeğe yediler.⁷² 1846 tarihli nüfus defterine göre kasaba dâhilindeki Paşahan, Taşhan, Voyvodahan, Sirkecihan, Ballıoğlu, Sarıalığaoğlu, Astarıcı, Gençmehmedpaşahan, Taşhan, Müftühan, Suluhan, Bağcıoğluhan, Basmacıhan'da 23 tüccar, 8 odacı, 1 astar tüccarı, 1 Rus tabiyetinde doktor, 1 hizmetkâr, 1 tebaalık yapan kişi, 3 Rus tüccarı, 1 terzi, 2 attar bulunmaktaydı. Söz konusu kişilerden 37'si Gümüşhane, Artukabad, Kars, Karahisarışarki, Niksar, Ünye, Konya, Kayseri, Diyarbekir, Eğin, Asuri, Sivas, Ankara, Merzifon, Amasya ve Trabzonludur.⁷³ 2451 numaralı deftere göre ise hanlarda ikamet edenler Şam, Kayseri, Atina, Hemşin, Darende, Erzurum, Trabzon, Ordu, Bursa ve Revanlıdır. 2283 numaralı deftere göre hanlarda Tokat, Tosya, Yozgat, Kebanmadeni, Yıldızeli, Bağdat, Rumeli, Isparta, Burdurulu gurbetçilerdi. Handa ikamet edip dilencilik yapanlar da bulunmaktaydı.⁷⁴

Kahvehanelerde de kişilerin barındıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Bekaroğlu kahvehanesinde Hemşin, Tuzaklı, Kastamonu, Musul ve Niksarlı amele ve muhacirler kalmaktaydı. Ekmekçi (habbazan) esnafına mensup kişiler ise Paşa kahvehanesini barınma yeri olarak kullanmaktaydılar.⁷⁵

Kasabada işçi istihdam edilen yerleri ve buralarda çalışan gurbetçileri beyan eden düzenli istatistikler bulunmamaktadır. Çulha kârhanesi, boyahane ve kalhane gibi işçi istihdam edilen yerler mevcuttur. Mehmet Beşirli'ye göre Tokat yöresinde 150 boyahane ve basmahanede toplam 1.800 işçi çalışmaktaydı.⁷⁶ Keban havalisindeki 50 maden ocağından çıkarılan yıllık 100 ile 150 bin okka maden cevheri Tokat'a getirilip buradaki kalhanede işlenmekteydi. Tekstil imalathanelerinde ise keten, ipek ve pamuklu kumaşlar imal edilmekteydi.⁷⁷ Kalhanede kamu görevi ifa eden memurlar da bulunuyordu. Bunlar genellikle yabancı nüfusa kayıtlı olan kişilerdi. Örneğin 1830 ve 1831 tarihli kayıtlara göre Kalhane emini dairesinde emin veya nazır İstanbul ve Gümüşhaneli (saltanat-ı seniyye ketebesinden), tebaası Bolu, Sivas, Erzurum, Silistre ve İstanbulluydu⁷⁸. Kalhanede çalışanların toplam sayısı bin kişiydi.⁷⁹

Kalhanenin idari tarzı Tanzimat döneminde değişti. Kalhane ve kaza müdürlüğü veya mutasarrıflık ve müdürlük, bir kişinin nezdinde birleştirildi. Kalhanede memur ve işçi statüsünde istihdam edilenler yerli ve yabancı nüfustan oluşmaktadır: Müdür, müdür muavini, muhasebeci (5), muhasebe katibi, tahrirat katibi, kal ağası, sandık emini, kal baş ustası, damgacı, kantarcı, kalhane kolcusu, sucu, nalbant, seis, odun katibi (2), odun kolcusu (2), tahrirat mübeyyizi, omca katibi (2), omca kolcusu, geçici kalhane işçisi, izabeci, taşçı (5 ile 9 kişi arasında değişiyor), demirci (2), marangoz, dülgere (2), kum yıkayıcı, amele (7 ile 37 kişi arasında değişmektedir).⁸⁰

Tokat Şer'ıye Sicili, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007; Yılmaz, *82 Numaralı ...*, s. 18, 59, 76.

72 Kasaba dâhilinde 1827'de 15, 1887'de 26 han bulunmaktaydı. Bk. Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi ...*, s. 154; Bekir Subaşı, *60 Numaralı (H. 1265-1266) Tokat Şer'ıye Sicilinin Metni ve Değerlendirilmesi*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2010, s. 79, 80, 249.

73 BOA, Nfs. d. Nu. 2471; Nfs. d. Nu. 2470; Nfs.d. 7275 (h. 1256) Tokat reaya defteri.

74 Örneğin Arapgirli bir kişi Müftü handa ikamet edip dilencilik yaparak geçimini temin ediyor. BOA, Nfs. d. Nu. 2451; Subaşı, *60 Numaralı ...*, s. 80.

75 BOA, Nfs. d. Nu. 2283 (h. 1286).

76 Mehmet Beşirli, "17 ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, İstanbul 2008, s. 222.

77 Ali Açık, "19. Asrın İlk ...", s. 143-146. Tokat Kalhanesi için ayrıca bk. Murat Hanılçe, "William John Hamilton'un Gözünden 1836'da Bir Osmanlı Şehri: Tokat", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ankara 2016, s. 175-192; Ayşegül Kuş, "Lennep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı", *Tokat'ın Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25- 26 Eylül 2014*, C. 1, Tokat 2015, s. 559-562.

78 BOA, Nfs. d. Nu. 2283 (h. 1246); BOA, Nfs.d. Nu. 2458 (h. 1258).

79 Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi ...*, s. 173.

80 Engin Aras, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840- 1920)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2019.

Tokat'tan Gidenler

Askerler, Memurlar, Sürgün Edilenler

Tokat klasik ve modern dönemde ülkenin önemli asker kaynağıdır. 1690- 1800 yılları arasında Tokat'tan asker yazımı yapılmıştır.⁸¹ 2. Mahmut döneminde askerlik sisteminde köklü değişikliğe gidilerek profesyonellikten yükümlülük esasına geçilmiştir. Bu dönemde rütbeliler maaşlı olarak, er statüsünde olanlar ise yükümlülük esasında istihdam edilecektir. Tokatlı erkekler de Osmanlı ordusunda er veya rütbeli olarak görevlendirilmişlerdir. Askerlikle yükümlü olanlar Asakir-i mansure, Asakir-i hassa, Asakir-i bahriye ve Asakir-i redife birliklerinde istihdam edilmişlerdir. Askerlikle yükümlü Tokatlıların bir kısmı kendi yerine kardeşini veya kölesini göndermiştir. Yükümlülüğünü askeri birliklerde imam, onbaşı, çavuş, topçu, süvari, timarlı süvari (eşkinci) olarak yapanlar, çeşitli sebeplerden dolayı asker ocağından sürülenler de olmuştur. Ülkenin çeşitli yerleşmelerindeki askerî birliklerde mülazim, yüzbaşı, kolağası, ferik, kâtip rütbe ve unvanlarıyla çalışan Tokatlılara da tesadüf edilmekteydi.⁸² Asakir-i mansurede vefat eden veya firar eden askerlerin boşalttığı yerleri yine aynı nüfusa kayıtlı sıradaki mükelleflerce doldurulması ilkesi geçerliydi. 1835-1837 yılları arası şer'îye sicil kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Seraskerlik bu gerekçeyle Tokat mülki idaresinden 41 nefer talep etmiştir. İlk etapta 16 kişi gönderilmiştir. Seraskerlik diğer 25 kişinin de gönderilmesini talep etmiştir.⁸³ 1869 tarihli 2283 numaralı nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla Mısır'a sefere çıkan Osman Paşa'nın Şam taburunda, Sivas müteselliminin maiyetinde Tokatlı askerler vardır.⁸⁴ 1886'da Tokat'tan Yemen'e Samsun limanı üzerinden 800 asker sevk edilmiştir.⁸⁵

Silah altındaki Tokatlı askerlerin zaman zaman sıla hasretini gidermek için memleketlerine gittikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 1835-1837 yıllarında beş asker sıla hasreti gidermek amacıyla Tokat'a gitmiştir.⁸⁶ Askere gidenlerin bir kısmı geri dönmemiştir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı esnasında Yemen'de 54 Tokatlı şehit düşmüştür. Bunun 49'u evli, 5'i bekârdır.⁸⁷

Askerlerin yanı sıra hacı adayı olarak Hicaz'a gidenler olduğu gibi, ülkenin çeşitli yerleşmelerinde Tokat menşeli memurlar vardı. Örneğin Karahisarışarki kazası müdürü⁸⁸ ve 2. Ordu 66. Gümülüne Alayı Miralayı Tokatlı idi.⁸⁹ Çeşitli suçları sebebiyle Tokat'tan başka diyarlara sürülenlere de tesadüf edilmektedir. Örneğin 1897 Ermeni olaylarının akabinde 57 Ermeni müebbet cezasıyla Sinop'a, oradan da Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁹⁰ 1899'da affedilen 37 kişi Tokat'a geri dönmüştür.⁹¹ Ferhat Ali Paşa Sivas, Amasya, Tokat, Gerze ve Sinop'tan on bin asker toplayıp Soğucak'a götürmüştür. Bunların çoğu zamanla buraya yerleşmiştir.⁹²

Tokat'tan ülkenin başka yerleşmelerine sürgün edilenler de olmuştur. 1825'de Tokat'ta bazı Yeniçeriler sürgün edilmiştir.⁹³ Tokatlı olup Tarsus'a sürülenlere de tesadüf edilmektedir.⁹⁴ Mevlevî Şeyhi Abdullah Rodos'a sürülürken onunla birlikte hareket edenler ise Sakız, Midilli ve İzmir'e sürülmüşlerdir.⁹⁵ Tokat sakinlerinden Deli Hacı halkın şikâyeti üzerine bir yıl süreyle Harput'a sürülmüştür.⁹⁶ Rüşvet alma suçundan cezaya çarptırılan Kastamonu meclis üyesi üç sene müddetle,

81 BOA, Tsma 640/32, A.Dvns.Mhm.d 108/ 41, 108/1204; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 93, 292; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 37, 79.

82 BOA, Nfs. d. Nu. 2456 (h. 1258): Müslim defteri.

83 Emel Yazıcı, *47 Numaralı Tokat Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011, s. 138.

84 BOA, Nfs. d. Nu. 2283 (h. 1286).

85 BOA, Dh. Şfr. Nu. 130 /19 (r. 1301).

86 Yazıcı, *47 Numaralı ...*, s. 370.

87 İbrahim Aykun, "Yemen ve Yemen'de Şehit Olan Tokatlılar", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 53.

88 Subaşı, *60 Numaralı ...*, s. 80.

89 BOA, Y. Mtv. Nu. 24 /55 (h. 1304); Dh. Şfr. 130 /19 (r. 1302).

90 Abdullah Özdağ, "Tokat Sancağı'nda Ermeni Olayları (1890- 1900)", *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Ankara 2014, s. 434.

91 BOA, İ. Hus. Nu. 81 / 117.

92 İpek, *Memalik-i Şahanede Muhaceret*, s. 34.

93 BOA, Hat. Nu. 292 /17414.

94 Yılmaz, *82 Numaralı ...*, s. 512.

95 Dönder, *16-20. Yüzyıllarda Anadolu'da ...*, s. 128

96 BOA, İ.Mvl. Nu. 119 /2956 (h. 1264); BOA, A.Mkt. Um. 146 .743 (h. 1270); BOA, I. Mvl. 544 / 24471 (h. 1282).

ikamet etmek üzere zimmetine para geçiren Zile sandık emini ve sabık Basra kaymakamı, 2. Ordu müfettişi Tırnovalı Ali Osman Tokat'a sürülmüşlerdir.⁹⁷

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler neticesinde Osmanlı tebaası gayrimüslimler de kamu da istihdam edilme hakkı elde etmişlerdir. Tokatlı Müslim ve gayrimüslim Osmanlı tebaası Tokat'ın yanı sıra ülkenin çeşitli yerlerinde müdür, kaymakam, mutasarrıf, vali, muallim, noter, mustantık, zabıt kâtibi, arzuhalci, dava vekili, sorgu memuru, emniyet mensubu, piyade kolcusu, polis, nefer, çavuş, komiser, tabip olarak istihdam edilmişlerdir.⁹⁸

Gurbetçiler ve Terk-i Diyar Edenler

Tokatlı Müslim ve gayrimüslimler izinli veya izinsiz memleketlerini terk etmişlerdir. Gurbetçilerin kahir ekseriyetinin İstanbul'a gittiği ifade edilebilir.⁹⁹ Belgelere yansıdığı kadarıyla gurbetçilerin Tokat'ın mücavir alanındaki yerleşmelere (Sivas, Yozgat, Sungurlu, Artukabad, Amasya, Milas, Niksar, Kazabad, Sungurlu, Turhal, Zile, Boyovası, Taşabad), Karadeniz'deki yerleşmelere (Trabzon, Bafra, Çarşamba, Samsun, Merzifon, Çorum, Köprü, Tosya, Safranbolu, Karahisarşarki), Trakya ve Rumeli'deki yerleşmelere (Tekfurdağ, Filibe, Manastır, Selanik, Bona, Kosova), Girit'e, Marmara, Doğu, Güney, Orta ve Batı Anadolu'daki yerleşmelere (İzmit, Manisa, Edremit, İzmir, Çanakkale, Bursa, Torbalı, Beyşehir, Sivas, Kayseri, Harput, Diyarbakır, Halep, Erzurum, Manisa, Aydın, Maden, Urfa, Harput, Malatya, Adana, Bağdat, Şam, Kars, Erzurum, Kayseri, Mekke, Mısır, Kudüs, Arabistan, Halep, Musul) gittikleri tespit edilmiştir. İran, Kırım, Rusya, Amerika gibi ecebi diyarlarına gidenler de vardır.¹⁰⁰ Gidiş gerekçelerini ticaret, taayyüş, ebeveyn ve akraba ziyareti veya eğitim şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁰¹ Tedavi amaçlı Erzurum ve İstanbul'a gidenler olmuştur. Örneğin Tokatlı bir kişi tedavi gördüğü Haydarpaşa hastanesinde vefat etmiştir.¹⁰²

Gurbetçilerin bir kısmı tek başına giderken, beraberinde oğlu, kardeşi, torunu, validesi ve sair aile fertlerini götürünlere de tesadüf edilmektedir. Beş ay sonra geri dönenler olduğu gibi 20 yıl gurbette kalanlar da vardır.¹⁰³ Gurbetçilerin bir kısmı gittikleri yerlerde evlenmiş ve memleketi ile ilişkisini kesmiştir.

1812-1896 yılları arası sicillere ve nüfus kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Tokatlı gurbetçiler Kirmasti, Şam, İstanbul, Samsun, Kahire, İzmir, Sivas ve Erzurum'da kazancı, abacı, semerci veya menzilci olarak çalışmaktaydı. Ticaret yapan Tokatlı gurbetçiler bulunduğu gibi yeniçeri, yoldaş, başçukadar, tebaa olarak da geçimlerini temin edenlerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Kasaba sakinlerinden özellikle Ermeniler Rusya ve Amerika gibi yerlere firar, pasaportlu veya tabiiyeti terk etmek suretiyle gitmişlerdir. Örneğin Tokatlı Agop 1840'lı yıllarda Rusya'ya gitmiş ve orada 1872'de vefat etmiştir. Keza Tiflis'e gurbete giden Osman Ali 1889'da vefat etmiş olup metrukâtı Tokat'taki ailesine Tiflis şehbenderliği vasıtasıyla gönderilmiştir.¹⁰⁵ Kasabadaki Ermenilerden eğitim veya çalışmak amacıyla izinli veya firari olarak Rusya'ya ve Amerika'ya gidenler de olmuştur.¹⁰⁶

97 BOA, Dh. Mkt. Nu. 2445 /72 (h. 1318); Subaşı, 60 Numaralı ..., s.72.

98 Ümmühan Uğurlu, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*, Tokat 2014: Bu çalışmada Tokatlı Müslim ve gayrimüslimlerin görev yaptığı 70'e yakın yerleşme zikredilmektedir. Buna göre Tokatlı memurların diğer memurlar gibi istisnasız ülkenin hemen hemen tüm yerleşmelerinde çalıştıkları söylenebilir.

99 1842 tarihli deftere göre İstanbul'a 114 kişi gitmiştir. BOA, Nfs. d. Nu. 2456.

100 BOA, Nfs. Nu. 2456 (h. 1258); BOA, Nfs. d. Nu. 2464.

101 BOA, Nfs. d. Nu. 2464.

102 Belge, 80 Numaralı..., s. 102.

103 Defterden tespit edebildiğimiz kadarıyla gidilen yerler: Merzifon, İzmir, Aydın, İstanbul, Tiflis, Zile, Kudüs, Kayseri, İstanbul, Gaip, Çarşamba, Amasya, Samsun, Tosya, Fatsa, Rumeli, Mısır, Maden-i hümayun, Bafra, Filibe, Karahisar, Ünye, Erzurum, Trabzon, Arabistan, Niksar, Çorum, Malatya, Manisa, Kazabadın köyü, Artıkabad, Bursa, Halep, Yozgat, Karahisarşarki, Sivas, Selanik, Mısır.

104 Akın, 25 Numaralı Tokat ...; Murat Hanılçe, 16 Numaralı Tokat ...; Karabay, 63 Nolu Tokat ...; Yılmaz, 82 Numaralı ..., s. 18, 59, 76

105 BOA, Hr. İd. Nu. 32 /1: (m. 1874); BOA, Hr. Uhm. Nu. 228 /38.

106 BOA, Zb. Nu. 453 /56 Sivas vilayetine 12 mayıs 1323; BOA, Hr. Sys. Dâhiliye Nezaretinden 26 şubat 1313 tarihli tezkire; BOA, Dh. Tmik. M. Nu. 91 / 42 (h. 1318) / 18 Haziran 1316.

Savaş ve Göç

1890'lı yıllardaki olaylardan sonra Tokat'taki Ermenilerin bir kısmı Rusya veya Amerika'ya göç etmiştir. Geride kalan Ermeniler ise genel savaş esnasında güvenlik endişesiyle çıkarılmışlardır. Genel savaş döneminde sahil bandındaki Rumların gönderildiği yerlerden birisi de Tokat sancağıydı. 1917 yılı itibarıyla resmî birimlerin belirttiğine göre Karahisar ve Tirebolu üzerinden Tokat'a günde iki, üç yüz Rum sevk edilmekteydi. Zamanla gelen Rumların sayısı günlük 600 kişiyi aşmıştır.¹⁰⁷ Tokat dâhilinde silahlı altına alınan gayrimüslimler firar etmişlerdir. Kasabayı terk eden firariler Ruslar tarafından silahlandırılmıştır.¹⁰⁸ Arda kalan Rumlar ise 1923 nüfus mübadelesi sözleşmesine istinaden Yunanistan'a gitmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde kasabanın nüfusu azalmış ve homojenleşmiştir.

Sonuç

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Tokat'a gelip geçimini temin edenler olduğu gibi, geçim amacıyla Tokat'tan başka diyarlara gidenler de olmuştur. İç göç açısından örneğin İzmit ve Trabzon şehirleri ile karşılaştıracak olursak şu tespitleri yapabiliriz. Trabzon, merkez sancağa bağlı köylerden ve hinterlandındaki Gümüşhane'den bireysel veya hane göçü alırken, başta İstanbul olmak üzere batısındaki yerleşmelere göç vermiştir. Hatta Kafkaslar, Kırım ve Rusya'ya terk-i diyar edenler veya izinli izinsiz çalışmak amacıyla gidenler de olmuştur. İzmit'e bakılırsa Trabzon'un tersine başta Bolu olmak üzere doğusundaki yerleşmelerden göç aldığı söylenebilir. Tokat kasabası ise daha farklı bir görünüme sahiptir. Tokat hem nüfus çeken hem de nüfus veren bir yerleşmedir. Mevcut medreseleri ve ticari potansiyeli daha ziyade mücavir alan ile doğudaki yerleşmelerde sakin olup geçim sıkıntısı çeken Müslim ve Gayrimüslimler için çekici gelmektedir. Aynı gerekçelerle Tokatlıların da başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlere çalışmak amacıyla gittikleri anlaşılmaktadır.

107 BCA, Nu. 272. 0.0.14 / 73.5. 4: 12 Mayıs 1917.

108 Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922)*, Ankara 2014, s. 22, 154, 172.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)

A.Mkt. Um.

Ae.Sslm.3.

BEO.

C. As.

C. Dh.

C.Hr.

Dh. Mkt.

Dh. Mkt.

Dh.Şfr.

Hat.

Hr. İd.

Hr. Uhm.

İ.Hus.

İ.Mvl.

Nfs. d.

Tmik. M.

TSMA.

Y.Mtv.

Zb.

B. Kaynak ve Tedkik Eserler

AÇIKEL, Ali, "19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, Tokat 2015, s. 135-146.

AÇIKEL, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839- 1880)", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 2, 2003, s. 253-265.

AÇIKEL, Ali, "Tokat", *TDVİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.

AKIN, Zübeyde, *25 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinin (1234- 1236/ 1819- 1821) Transkripsiyonlu Metni Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014.

AKTAŞ, Esat, *19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.

AKYÜZ, Özlem, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, İstanbul 2018.

ARAS, Engin, *Bir Osmanlı Sanayi Teşebbüsü Olarak Tokat Kalhanesi (1840- 1920)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2019.

ATABEY, Fatma, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şer'iyeye Sicillerine Kayıtlı Olan Sürgünler", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25- 26 Eylül 2014 Bildiriler*, C. 1, Tokat 2015, s. 237- 247.

ATAM, Şenay, "1834 Yılında Tokat'ta Mahalle Yapılanması ve Muhtarlık Teşkilatının Kurulması", *Jasss*, C. 6, S. 2, 2013, s. 73-90.

AYKUN, İbrahim, "Yemen ve Yemen'de Şehit Olan Tokatlılar", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 45-57.

BELGE, Hadi, "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-

- 1744)", *Turkish Studies*, C. 16, S. 3, 2021, s. 251-266.
- BELGE, Hadi, *80 Numaralı ve (H. 1296- 1301 / M. 1878 – 1884 Tarihli Tokat Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2002.
- BEŞİRLİ, Mehmet, "17 ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, İstanbul 2008, s. 207-236.
- BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi Tokat (1771- 1853)*, Tokat 2005.
- ÇAVDAR, Necati, "19. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi- Ekonomi", *Yeni Türkiye*, S. 60, Ankara 2014 s. 449- 469.
- ÇAVDAR, Necati, "Tanzimat Döneminde Tokat'ta Rum Nüfusu", *History Studies*, C. 11, S. 6, 2019, s. 2207-2227.
- ÇAVDAR, Necati, "Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844- 1845)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25- 26 Eylül 2014)*, C. 1, Tokat 2015, s. 327-350.
- DAĞAŞAN, Emre, "Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikayesi", *Geçmişten Günümüze Göç*, C. 2, Samsun 2017, s. 737-744.
- DEMİR, Alpaslan, "15. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 83-97.
- DÖNDER, Yasin, *16- 20. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Tokat Örneği*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2020.
- EŞKİ, İsa, *1856- 1900 Yılları Arasında Kafkasya'dan Gelip Tokat Merkez İlçesi Köylerine Yerleşen Çerkesler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2016.
- GENÇ, Mehmet, "17- 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 145-169.
- HANİLÇE, Murat, "Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830- 1847)", *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2017, s. 237-258.
- HANİLÇE, Murat, "William John Hamilton'un Gözünden 1836'da Bir Osmanlı Şehri: Tokat", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ankara 2016, s. 175-192.
- HANİLÇE, Murat, *16 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.
- İPEK, Nedim, *Memalik-i Şahanede Muhaceret*, Ankara 2022.
- KARABAY, Kazım, *63 Nolu Tokat Şer'iyeye Sicili*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2007.
- KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay., Ankara 2003.
- KODAMAN, Bayram, "20 Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 179-183.
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yay., Ankara 2006
- KUŞ, Ayşegül, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amerikalı Misyoner H. J. Van Lennep'in Tokat İzlenimleri", *AÜ. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 125-140.
- KUŞ, Ayşegül, "Lennep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı", *Tokat'ın Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25- 26 Eylül 2014*, 1, Tokat 2015, s. 553-562.
- MUTLU, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918- 1922)*, Ankara 2014.
- ÖNAL, Ahmet, "Tokat'ın Zoraki Misafirleri", *Tokat Sempozyumu 1- 3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 243-250.

- ÖZDAĞ, Abdullah, “Tokat Sancağı’nda Ermeni Olayları (1890- 1900)”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Ankara 2014, s. 427-438.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Selçuklu- Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat’ın Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987 s. 71-80.
- SİNİN, Süleyman, *Kafkasya’dan Tokat’a Göçler ve Muhacirlerin Sosyo- Kültürel Entegrasyonları (1877- 1914)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018.
- Sivas Vilayeti Salnamesi*, 1287, 1288, 1292, 1298, 1306, 1308, 1325.
- SUBAŞI Bekir, *60 Numaralı (h. 1265- 1266) Tokat Şer’iye Sicilinin Metni ve Değerlendirilmesi*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2010.
- TAŞBAŞ, Erdal, “19. Yüzyılda Tokat’ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi”, *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012*, C. 1, Tokat 2012, s. 261-285.
- UĞURLU, Ümmühan, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*, Tokat 2014.
- UZMAN, Nasrullah, *Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923- 1947)*, Ankara 2018.
- YAZICI, Emel, *47 Numaralı Tokat Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2011.
- YILMAZ, Yasemin, *82 Numaralı (h. 1304- 1313 / M. 1886- 1896) Tokat Şer’iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

Extended Abstract

Settlements in the Ottoman Empire are listed as hamlets, villages and towns. In the documents, city, town, medina and town are used synonymously. In the documents related to the article, Tokat is defined as a town.

The population of Tokat town was around 12 thousand in the 15th century. This population increased by 133% until the 20th century, reaching 28 thousand. 17,900 of the population were Muslims, 8,800 were Armenians and 1,300 were Greeks. Residents of the town are classified as civil servants, craftsmen, tradesmen, farmers, merchants, laborers according to their professions; local and foreign according to population registers, and as Ottoman and foreign according to their nationality. While the settlements in the east of Anatolia generally migrated outward, those in the west received migration. Tokat town has both received and emigrated. Immigration affected the town's population growth, as more arrivals than departures occurred.

The town received immigration from outside. We can list non-natives as public officials, exiles, students, travelers, caravanners, immigrants, and workers who come to earn a living, craftsmen and merchants. As of the beginning of the 20th century, the number of civil servants in the town was 130 people. Some of the civil servants were registered as local and some as foreigners. There were also people who were subjected to residence in Tokat for various reasons from the Interregnum period until 1914. Some of them came with their families and helpers and were residing in one of the neighborhoods of the city. The madrasahs in the town attracted students and teachers from the settlements on the Central Black Sea coast. Among those who came to the town were Meskhetian, Kars, Dagestan and Caucasian immigrants who took refuge in Anatolia after the Ottoman-Russian wars between 1828 and 1916. During the First World War, some of the Eastern refugees were subject to temporary residence in the town. To point out, it was also among the places where immigrants were hosted during the Republican period.

Expat came from the villages and towns of the Black Sea and the settlements in Eastern Anatolia. Some of them were working as cooks, bakers, butchers, fishmongers, donut makers, kebab shops, grocery stores, baklava sellers, must sellers, peddlers, and millers in the town. Those in the food industry were producing and providing services to meet the needs of town residents. Those working in the textile and clothing industry worked as, such as print maker, button maker, spinner, rower, coal burner, dyer, duhan maker, hallaç, kazaz, kalpak maker, spinner, tailor, peshtemal maker, seten maker, sewer, penbe maker, harir maker, silk maker, tailor's apprentice, hallaç apprentice, abacı apprentice. They were probably manufacturing for the needs of both the townspeople and the people in the surrounding settlements. Metalware and other manufacturers could be listed as tinsmith, wheelwright, jeweler, locksmith, saddle maker, basket maker, fiddle maker, blacksmith, locksmith, miner master, coppersmith, stonemason, jeweler's apprentice, stonemason, Chandler, innkeeper's apprentice, maid, instrumentalist, windlass, bellman, physician. There were also European merchants, servants, butlers, porters, coffee shops, merchants and laborers in the town. A total of 1,800 workers were working in 150 dyeing and printing plants in Tokat. Mineral ore extracted from 50 mines around Keban was brought to Tokat and processed in the smelter there. 100 to 150 thousand okka of minerals were processed here annually. Linen, silk and cotton fabrics were produced in textile mills.

There were also people from Tokat town who went to other places for various reasons. Tokat was the country's important source of soldiers in the classical and modern periods. Especially from the 17th century to the Republican period, Tokat was an important source of soldiers for the country in the classical and modern periods. There were also people exiled from Tokat to other settlements in the country. Muslim and non-Muslim Ottoman citizens from Tokat were appointed as civil servants to various parts of the country as well as Tokat. Muslim and non-Muslim expatriates from Tokat also went to Istanbul, the Black Sea, Crimea, the Balkans, Russia and America to work. Especially after the events of the 1890s, some of the Armenians in Tokat migrated to Russia or America. The remaining Armenians were removed due to security concerns during the general war. One of the places where the Greeks on the coastline were sent during the general war was the Tokat sanjak. As of 1917, according to official units, two to three hundred Greeks were being shipped to Tokat

via Karahisar and Tirebolu per day. Over time, the number of Greeks arriving exceeded 600 people per day. The non-Muslims who were recruited within Tokat completely escaped. The Russians also armed them. In the first quarter of the 20th century, the population of Tokat decreased and became homogeneous as a result of the population exchange of Greeks.

Yazar Adı-Soyadı ----- Author Name-Surname	Nedim İPEK Nedim İPEK
Yazar Katkı Oranı ----- Author Contribution Percentage	Eşit Equal
Makale Adı ----- Article Name	19. Yüzyılda Tokat Kasabası: Gelenler-Gidenler The Town of Tokat in the 19 th Century: Arrivals-Departures
Geliş - Kabul Tarihi ----- Received-Accepted Date	21 Şubat 2024 - 11 Haziran 2024 21 February 2024 - 11 June 2024
Hakem Sayısı ----- Reviewers	Ön İnceleme: Beş iç hakem (Editör, Yayın Kurulu, Alan Editörü, Türkçe ve İngilizce Dil Editörleri) İçerik İnceleme: İki dış hakem Preview: Five internal reviewer (Editor, Editorial Board, Field Editor, Turkish and English Language Editors) Content review: Two external reviewer.
Etik ----- Ethic	Bu çalışmada etik ilkelere uyulmuştur. Ethical principles were followed in this study.
Benzerlik Taraması ----- Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Done - iThenticate
Çıkar Çatışması ----- Conflict of Interest	Çıkar çatışması yoktur. There is no conflict of interest.
Finansman ----- Grant Support	Herhangi maddi bir destek alınmamıştır. No financial support was received.
Etik Beyan ----- Ethical Statement	
Etik Kurul İzni ----- Ethics Committee Approval	
Telif Hakkı ----- Copyright	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Authors retain the copyright of their article.